

## ГРОМАДЯНСЬКІСТЬ ТА АВТОНОМІЯ ОСОБИСТОСТІ

Анастасія НІЖНИК

Copyright © 2013

**Постановка проблеми.** На сучасному етапі демократизації суспільства актуальною постає проблема формування громадянськості, що передбачає становлення особистості, спроможної пізнати себе, суспільство і час, у якому вона живе, здатної брати активну участь у розв'язанні соціальних проблем на основі глибокого усвідомлення своїх прав та обов'язків і досягнути успіху в житті, самореалізуватися. Отож сьогодні, поряд із поступовим утвердженням важливості *ідей громадянськості*, спостерігається і криза останньої, яка пов'язана з відчуженням людини-громадянина від соціуму, нерозвиненістю громадянського суспільства; відсутністю особистісної відповідальності та соціальної взаємодії, патерналістським синдромом у її стосунках з державою. Тому виняткового значення набуває потреба у з'ясуванні сутності громадянськості та пошуку шляхів розвитку громадянської свідомості українців як внутрішньо вільних, відповідальних, діяльних особистостей.

**Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.** Розуміння чинників формування громадянської свідомості у психології здебільшого презентовано соціокультурним та біосоціальним підходами, які визначають рівень розвитку громадянськості через аналіз соціально-історичних, суспільно-політичних, культурних факторів. Вивчення внутрішніх умов, котрі сприяють становленню громадянськості, на сьогодні є фрагментарним, особливо у зіставленні з автономією особистості.

**Метою дослідження** є висвітлення взаємозв'язку громадянськості та автономії особистості. **Ідея** полягає у підтвердженні висунутої гіпотези про те, що представники молоді, які виявляють громадську активність, мають більш високий рівень розвитку особистісної автономії, ніж пересічні молоді українці. Це, своєю чергою, вказує на додатковий вектор формування громадянськості через розвиток самостійності особистості у суспільному повсякденні.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій** показав відсутність єдиного змісту поняття "громадянськість", а саме розуміння його як риси особистості. Загалом громадянськість розглядається вітчизняними та зарубіжними науковцями у різних аспектах: теоретико-методологічний (О. Вишневський, П. Ігнатенко), педагогічний і народознавчий аспекти (Г.Г. Ващенко, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський, Н.І. Косарева, В.Л. Поплужний, Л.В. Крицька), психолого-педагогічний (М.Й. Боришевський, І.Д. Бех, Л.А. Снігур, О.В. Сухомлинська, К.І. Чорна, Н.О. Світлична), політико-психологічний (Л.П. Пономаренко, І.В. Білокінь, Ю.М. Тодика, О.М. Арінін, О.Ф. Скакун, О.Б. Плига, Роберт Д. Патнам, Ю.Н. Никифоров і А.М. Скаліна), соціологічний підхід до проблеми громадянського суспільства (О.М. Князев, Л.В. Сохань, С.Г. Рябов), культурологічний аспект (В.В. Ігнатовська, З.Я. Капустіна), громадянськість як ціннісно-моральна складова особистості (І.В. Білокінь, М.І. Алексеева, С.П. Богданчиков, В.Н. Маркин, О.В. Киричук, Г.К. Радчук, В.В. Лола).

Проте, незважаючи на тривалу історію вивчення феномену громадянськості, він і досі залишається певною мірою "Terra Incognita". Поряд із великою кількістю теоретичних досліджень, відсутність його детального психологічного аналізу ускладнює процес створення обґрунтованої моделі формування громадянськості як риси-якості особистості. Водночас вагомими для визначення принципів формування громадянськи зрілої особистості є дослідження сучасних українських учених, а саме М.Й. Боришевського, І.Д. Бека, Л.А. Снігур. Зокрема, М.Й. Боришевський визначає духовну сферу особистості як сукупність її моральних, громадянських, світоглядних, екологічних, естетичних, інтелектуальних та валеологічних цінностей; власне до громадянських цінностей він відносить патріотизм, активний інтерес до історії рідного краю, на-

ціональні вартості, правові цінності, усвідомлення життєдайності рідної мови [2]. Натомість Л.А. Снігур розглядає громадянськість як психологічне утворення – інтегративну психологічну якість, котра на підґрунті діяльної любові до країни характеризує ставлення людини до своїх громадянських прав та обов'язків, ступінь їх гармонійності, впливає на її саморегуляцію як особистості, виявляється у свідомості і самосвідомості, діяльності і вчинках у конкретній соціальній ситуації розвитку і в юності зосереджується у процесах самовдосконалення. Громадянськість – це усвідомлення особою своєї причетності до спільноти співвітчизників, до спільної культури, а також морально-духовне відчуття своєї спільності з нацією [11]. І.Д. Бех серед найважливіших громадянських рис-якостей виділяє такі: “громадянська свідомість, почуття громадянської гідності та відповідальності, громадянська мужність, прихильність до державних інтересів, суспільна ініціативність, громадянська дисциплінованість, національна самоповага, готовність захищати Батьківщину, піклування про державну мову, про довкілля і природу, правосвідомість, громадянська активність, вірність, політична воля, прихильність до загальнолюдських цінностей, шанування національних традицій, державний оптимізм” [1, с. 4–5].

Сучасні українські науковці П. Ігнатенко, Н. Косарева, В. Поплужний і Л. Крицька, характеризуючи громадянськість, виділяють низку особистісних чеснот, провідне місце серед яких займають патріотизм, орієнтація на гуманістичну ідеологію, політична, правова та моральна культура, гідність, соціальна справедливість і відповідальність, готовність до щоденної продуктивної праці, до соціального та професійного самовизначення, культура міжнаціональних відносин [3]. В доповнення О. Вишневський указує на відмінність між національно-патріотичним вихованням і громадянським, стверджуючи, що зміст їх ґрунтується на цінностях різних рівнів ієрархії, адже у підґрунті першого знаходиться національна ідея народу, а в основі другого – ідея демократії, що охоплює рівність, свободу, братерство [4, с. 7]. Близькою до вказаної є думка С.Г. Рябова: якщо слово “патріот” характеризує людину з погляду її любові до Батьківщини, то термін “громадянин” – із позиції дотримання особою умов та вимог закону [9]. Отож громадянськість – це не стільки патріотизм, суспільний інтерес чи пра-

ва і свободи, скільки громадянські чесноти людини у поєднанні з її парсипативною поведінкою як особистості. Це не лише внутрішня готовність захищати Батьківщину, а й реальна щоденна діяльність на благо країни. Мірою громадянськості тут є здатність, ступінь та характер використання конкретною особою своїх прав та обов'язків, у межах яких вона визначає свою поведінку і вчинки, проявляючи себе політично, морально, інтелектуально, професійно, екзистенційно. Доведено, що феномен громадянськості на особистісному рівні – це перш за все здатність самовизначитися у виборі суспільних цінностей. На думку І.М. Тагільцевої, “громадянськість” – поняття, що змістовно відображає цілісність громадянських свідомості, відповідальності та активності особистості, долученої до соціальних відносин у форматі “громадянин – держава” [12].

Отже, громадянськість – це інтегративне особистісне утворення, що становить сукупність певних громадянських чеснот, соціальної компетентності та парсипативної поведінки людини [6; 7; 10; 17]. До громадянських чеснот, як відомо, належать:

- моральна поведінка і гуманне вчинення;
- почуття власної гідності, вміння відстоювати свої права демократичним шляхом;
- повага до прав і свобод інших, до Конституції України та закону;
- толерантність як терпимість до релігійних, етнічних, національних відмінностей, що допомагає усвідомити можливість мирного співіснування людей, які мають різні особистісні риси та цінності;
- культура міжособистісних стосунків, здатність розв'язувати конфлікти мирним шляхом;
- національна самосвідомість, здатність до самовизначення;
- моральна автономія, котра сприяє самовизначенню, глибокому розумінню щастя і добра тощо;
- вміння аналізувати й оцінювати інформацію та наслідки своїх учинкових дій, здійснювати обґрунтований вибір та нести за нього відповідальність;
- навички соціально прийняттого розв'язання проблем з урахуванням альтернативних варіантів;
- почуття солідарності, здатність об'єднуватись для здолання певних проблем та обстоювання інтересів, уміння досягати компромісу під час прийняття зважених рішень у групі;

– готовність збагатити суспільний добробут через участь у продуктивній праці на загальне благо;

– національна свідомість, почуття патріотизму, відданості Батьківщині й водночас відчуття приналежності до світової спільноти;

До соціальної компетентності відносять знання про політичний і соціальний устрій суспільства, певні економічні та правові знання й уміння їх використовувати у повсякденні. Під парсипативною поведінкою людини розуміється її готовність брати посильну участь у політичному та соціальному житті, впливати на прийняття рішень і на зміни соціуму навколо себе на краще. Тож результатом формування громадянськості передусім є громадянська освіченість, компетентність, досвід групового чи масового співдіяння та громадянська зрілість особистості, що визначається її духовно-моральними рисами-якостями, ціннісними орієнтаціями, світоглядними образами та іншими психологічними характеристиками [8].

**Виклад основного матеріалу дослідження й отриманих наукових результатів.** Однією з ключових рис особистості, якій притаманний високий рівень вираженості громадянськості, є *автономія*, тобто її здатність до самовизначення на основі власних переконань. Це – комплексний психологічний конструкт, що описує стратегію поведінки, при якій людина виявляє незалежність від актуального зовнішнього впливу і вибудовує власні дії на основі внутрішніх спонукальних чинників. Слушним є переконання українського вченого М. Цимбалюка про те, що кожна людину в “системі громадянського суспільства належить розглядати не як підданого, а як особистість, якій властиві такі якості, як автономність, індивідуальність, моральність..., тут самоврядність, автономність, свобода особи відіграють вирішальну роль, адже становлять першооснову цього суспільного ладу” [14, с. 84]. На думку Ю. Тодика, громадянське суспільство починається з громадянина, його свободи, благополуччя, активної позиції у політико-правовій сфері відносин [13]. А Дж. МакЛін вважає, що таке суспільство – це солідарна спільнота, котра виникає як народ чи нація, у яку згромаджуються вільні люди [16].

Зазначене дає підстави висновувати, що умовою громадянського самовизначення особистості є її здатність до здійснення самостійного та свідомого життєвого вибору, що можливо лише за умови особистісної автономії.

В основі цього вибору лежить усвідомлення й прийняття загальногромадянських цінностей на смисловому рівні життєздійснення особи передусім у формі ціннісних орієнтацій, які забезпечують регуляцію її повсякденної соціальної поведінки.

Теоретичні узагальнення отримали емпіричне підтвердження під час дослідження психологічних особливостей громадянськості респондентів, у якому взяли участь **129 осіб віком від 18 до 30 років із 18 регіонів України**. Експериментальну вибірку склали 55 респондентів – активні члени всеукраїнської молодіжної громадської організації Демократичний Альянс, контрольну – 74 особи – представники пересічної молоді. Для визначення ступеня вираженості їх особистісної громадянськості застосовувалась сценарна методика-опитувальник, що має змістовну і конструктивну валідність, надійність як внутрішню узгодженість тесту та використовується як інструмент у психодіагностичних і дослідницьких цілях. Отримані дані підлягали математично-статистичній обробці.

**Результати**, отримані за методикою каузальних орієнтацій Е. Десі та Р. Райана (у російськомовній адаптації Д.О. Леонтьєва, О.Є. Дергачової, Л.Я. Дорфман [5]), подані у **табл. 1**. Їх аналіз показує, що рівень автономної каузальної орієнтації в експериментальній вибірці вищий за результати контрольної; водночас рівні конформної та безособової орієнтацій в експериментальній групі є нижчими за відповідні показники контрольної. Для підтвердження цих розбіжностей нами був застосований дисперсійний аналіз. Виходячи з методологічних основ дослідження, значимість розбіжностей контрольної та експериментальної вибірок аналізувалась за показником автономної каузальної орієнтації. Отримані результати за критерієм Левіна показали статистичну значимість відмінностей дисперсій ( $F = 1,87$  при рівні значимості 0,05).

Отже, підтверджена *значимість відмінностей між контрольною та експериментальною вибірками за вираженістю особистісної автономії*. Результати підтвердились також за Q-критерієм Розенбаума ( $Q_{\text{емп}} = 22$ ,  $Q_{\text{кр}} = 10$ ;  $Q_{\text{емп}} > Q_{\text{кр}}$  при  $p < 0,01$ ), що підтверджує висунуту гіпотезу: в респондентів експериментальної вибірки рівень вираженості автономії вищий за самостійність респондентів контрольної.

Для визначення *взаємозв'язку громадянськості та автономії особистості* був застосо-

Таблиця 1

Результати дослідження каузальних орієнтацій молоді (середні значення, вибірка – 129 осіб)

	Автономність		Конформність		Безособовість	
	Контр. вибірка	Експ. вибірка	Контр. вибірка	Експ. вибірка	Контр. вибірка	Експ. вибірка
Середнє	133,93	150,18	98,99	94,89	89,62	78,60
ст. похибка	1,997	1,392	2,231	2,419	2,208	1,871
Медіана	137	149	97	95	91	79
Мода	120	144	120	90	78	72
ст. відхилення	17,18	10,32	19,19	17,94	18,99	13,87
Дисперсія	295,16	106,6	368,26	321,91	360,7	192,47
Розмах	118	49	86	99	93	70
Мінімум	51	125	50	43	44	46
Максимум	169	174	136	142	137	116

ваний кореляційний аналіз всієї вибірки респондентів (129 осіб). Були розраховані параметрична та непараметрична кореляції (*табл. 2*).

Одержані результати вказують на наявність позитивної кореляції між громадянськістю та автономією молоді при високому рівні значимості. Нижче наведені групові статистичні дані для кожного із рівнів вираженості громадянськості (*рис.*).

Дискримінантний аналіз результатів показав, що найбільший внесок у високу вираженість громадянськості мають такі фактори, як цілі у житті (нормований коефіцієнт становить 0,771) та автономія – здатність людини у різних ситуаціях діяти вільно, орієнтуючись на власний вибір (нормований коефіцієнт становить 0,571). Водночас об'єднані внутрішньогрупові кореляції між дискримінантними змінними і нормованою канонічною дискримінантною функцією виявили такий емпіричний факт: чим вищим є значення таких змінних, як життєві цілі та автономія, тим вища є вірогідність високої вираженості громадянськості української молоді.

## ВИСНОВКИ

1. Громадянськість – це інтегративне особистісне утворення, що є сукупністю певних громадянських чеснот, соціальної компетентності та парасипативної поведінки людини.

2. Автономія – системна особистісна риса, яка характеризує здатність особи до довільної самоорганізації, самовизначення та реалізації свідомих виборів на основі власних внутрішніх критеріїв і з урахуванням об'єктивних зовнішніх умов суспільного повсякдення.

3. Емпірично долведено, що у респондентів експериментальної вибірки, яку склали представники молодіжної громадської організації, рівень вираженості особистісної автономії вищий за внутрішню автономію респондентів контрольної вибірки, що репрезентує пересічну молодь України.

4. За результатами емпіричного дослідження виявлена позитивна кореляція громадянськості та особистісної автономії молодих людей при високому рівні значимості.

5. Виявлено, що найбільший внесок у високу вираженість громадянськості мають такі

Таблиця 2

Результати кореляційного аналізу громадянськості та автономії молоді

		Громадянськість	Значимість (двостороння)
Автономія	Кореляція Пірсона	0,425**	0,000
	Кореляція Спірмена	0,443**	0,000

\*\* – значимість при  $p < 0,01$

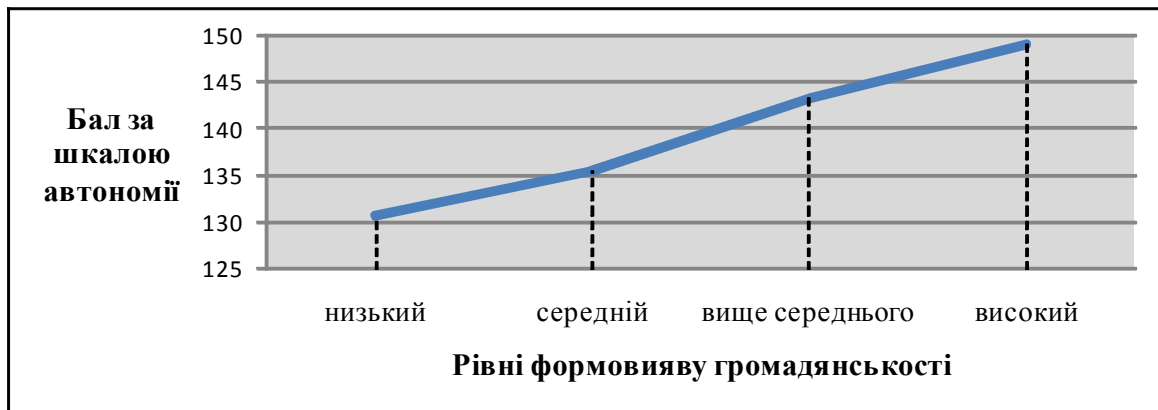


Рис.

*Залежність виявлення автономії від рівнів громадянськості молоді*

фактори, як життєві цілі та автономія особистості. Іншими словами, визначальними для громадянськості особистості є, з одного боку, ковітальні цілі, осмисленість життя і наявність переконань у спроможності її власного життєреалізування, а з іншого – автономія, здатність особи в різних ситуаціях діяти і вчиняти вільно, орієнтуючись на самостійний вибір і самореалізацію.

6. Додатково встановлено, що чим вищим є прояв таких змінних, як цілі у житті та автономія, то тим вища вірогідність високої вираженості громадянськості на особистісному рівні розиткового функціонування людини.

7. Вивчення психологічних засад сутності громадянськості уможливило розроблення науково-методичних рекомендацій стосовно оптимізації процесу громадянського становлення молоді, що обґрунтовує практичне значення започаткованого дослідження.

8. Подальшою перспективою чинного упередметненого пошуку вважаємо з'ясування особливостей формування внутрішньої автономності особистості, розробка програми тренінгу асертивності задля розвитку у неї здатності до здійснення самостійного та свідомого життєвого вибору, а також дослідження особливостей соціальної ситуації розвитку у формуванні громадянськості молоді, створення програми її громадянської освіти у форматі ідеології українотворення.

1. Бех І.Д. Психолого-педагогічні умови виховання у молоді громадянськості / І.Д. Бех // Громадянське виховання молоді в умовах трансформації суспільства: зб. наук. ст. – Черкаси: [б.в.], 1998. – С. 3–6.

2. Боришевський М.Й. Духовні цінності в становленні особистості-громадянина / М.Й. Боришевський // Рідна школа. – 1997. – №1. – С. 144–150.

3. Виховання громадянина. Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: навч.-метод. посіб. / П.Р. Ігнатенко, В.Л. Поплужний, Н.І. Косарева, Л. Крицька. – К.: ІЗМН, 1997. – 250 с. – Бібліогр.: с. 245–249.

4. Вишневський О. Ще раз про народження громадянина: національне і громадянське у сучасному українському вихованні / О. Вишневський // Освіта. – 2002. – №8–9 (6–13 лют.). – С. 6–7.

5. Дергачева О.Е. Русскоязычная адаптация опросника каузальных ориентаций [Текст] / О. Е. Дергачева, Л.Я. Дорфман, Д.А. Леонтьев // Вестник Моск. ун-та. Сер. 14, Психология. – 2008. – № 3. – С. 91–106. – Бібліогр.: с. 105–106 (22 назв.).

6. Капустина З.Я. Гражданственность как ценность российской культуры: автореф. дисс. на соискание уч. ст. доктора культурологии: спец. 24.00.01 “Теория и история культуры” / Зинаида Яковлевна Капустина; Моск. гос. ун-т культуры и искусства. – М., 2008. – 28 с.

7. Макінтайр Е. Після чесноти: дослідження з теорії моралі: пер. з англ. / Е.Макінтайр. – К.: Дух і літера, 2002. – 436 с.

8. Рябов С. Міркування про громадянське суспільство в контексті дилеми приватного та державного / С. Рябов // Наукові записки. Нац. ун-т “Києво-Могилянська академія”. Т. 69: Політ. науки / Редкол.: В. Брюховецький та ін. ; НаУКМА. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – С. 69–75.

9. Рябов С.Г. Політологічна теорія держави [Текст] / С.Г. Рябов ; Міжнародний фонд “Відродження”. – К. : ТанDEM, 1996. – 239 с.

10. Рябов С.Г. Політологія [Текст]: словник понять і термінів: навч. посіб. / С.Г. Рябов. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Академія, 2001. – 256 с.

11. Снігур Л.А. Психологія становлення громадянськості особистості: [монографія] / Л.А. Снігур. – Одеса: видавець М.П. Черкасов, 2004. – 331 с.

12. Тагильцева І.М. Гражданственность личности (методологический аспект исследования): автореф. дисс. на соискание уч. ст. канд. филос. наук : спец. 09.00.01 “Диалектический и исторический материализм” / Ирина Михайловна Тагильцева; Моск. гос. ун-т. им. М.В.Ломоносова. – М., 1984. – 20 [1] с., включ. обл.

13. Тодыка Ю. Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине / Ю.Н. Тодыка, О.Ю. Тодыка ; Национ. юридич. ак-ия Украины им. Ярослава Мудрого, Ак-ия правовых наук Украины. – К.:

Вид. дім "ІнЮре", 2004. – 367 с.

14. Цимбалюк М. Особистість як головна умова існування громадянського суспільства / Михайло Цимбалюк // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 2. – С. 82 – 84.

15. Чоба Н.В. Значення громадянської освіти у формуванні майбутнього громадянина держави [Електронний ресурс]: Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. "Соціум, наука, культура". – Режим доступу: <http://intkonf.org/choba-nv-znachennya-gromadyanskoyi-osviti-u-formuvanni-maybutnogo-gromadyaninaderzhavi/>

16. McLean G. Freedom, Cultural Tradition and Progress / McLean G. Freedom; Philosophy in Civil Society and National Building; Tashkent Lectures. – Washington, D. C. The Council for Research in Values and Philosophy, 2000. – P. 48.

### АНОТАЦІЯ

*Нижник Анастасія Артурівна.*

**Громадянськість та автономія особистості.**

Громадянськість розглядається як інтегративне особистісне утворення, котре вирізняється сукупністю певних громадянських чеснот, соціальної компетентності та парсипативної поведінки. Встановлено, що найбільший внесок у високу вираженість громадянськості мають такі фактори, як цілі у житті та автономія особистості, що уможливають розробку науково-методичних рекомендацій стосовно оптимізації громадянського розвитку української молоді.

**Ключові слова:** суспільство, особистість, молодь, громадянськість, автономія, громадянські чесноти, соціальна компетентність, парсипативна поведінка.

### АННОТАЦИЯ

*Нижник Анастасия Артуровна.*

**Гражданственность и автономия личности.**

Гражданственность рассматривается как интегративное личностное образование, которое представляет собой совокупность гражданских добродетелей, социальной компетентности и парсипативного поведения. Выявлено, что наибольший вклад в высокую выраженность гражданственности имеют такие факторы, как цели в жизни и автономия личности, что дает возможность разработать научно-методические рекомендации относительно гражданского развития молодежи Украины.

**Ключевые слова:** общество, личность, молодежь, гражданственность, автономия, гражданские добродетели, социальная компетентность, парсипативное поведение.

### ANNOTATION

*Nizhnik Anastasiya.*

**Citizenship and Autonomy of Personality.**

Citizenship is considered as an integrative personal formation, which differs by the complex of some civic virtues, social competence and parsipative behavior. It has been stated that the biggest contribution into the high expression of citizenship have such factors as life goals and autonomy of personality, which make possible the development of scientific-training recommendations on optimization of civil maturity of Ukrainian youth.

**Key words:** society, personality, youth, citizenship, autonomy, civic virtues, social competence, parsipative behavior.

Надійшла до редакції 11.02.2013.

### КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ



**Пономарів О.Д.**  
**Українське слово для всіх і для кожного /**  
Олександр Пономарів. — К.: Либідь, 2013. — 360 с.

У виданні містяться спостереження над традиційними й новими явищами в українській літературній мові, даються поради щодо вибору найкращих варіантів висловлення думки в галузі лексики, вимови, наголосу, морфології, синтаксису, стилістики, фразеології. Наводяться способи відтворення українських та іншомовних топонімів, антропонімів, етніонімів як окремих лексичних одиниць та як складників фразеологізмів. Розділ "Роздуми й коментарі" відбиває різні етапи становлення української мови як державної та функціонування її в незалежній Україні. Для науковців, редакторів, лекторів, журналістів, викладачів студентів, широкого загалу читачів.